

ПРИРОДООХОРОННА РОБОТА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ ЯК ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Турбар Т. В.

ВСТУП

Однією з найактуальніших проблем другої половини ХХ – початку ХХІ століття є встановлення взаємовідносин між людиною і природою та їх співіснування. Протириччя між людиною та природою загострюються у всіх сферах діяльності суспільства.

Характерною особливістю досліджуваного періоду є інтенсивний і глобальний вплив людини на навколишнє середовище, який дуже часто супроводжується негативними наслідками. Якщо раніше людство відчувало локальні та регіональні екологічні кризи, які не ставили під загрозу подальше існування суспільства, то екологічна ситуація сьогодення має ознаки глобальної екологічної кризи, оскільки сучасна людина руйнує механізми цілісного функціонування біосфери в планетарному масштабі. Наслідки антропогенної діяльності людини змушують бути більш пильним до системи екологічних взаємовідносин і замислитись над проблемою їх гармонізації, утвердженням у суспільній та індивідуальній свідомості кожної особистості активної діяльності, відповідального ставлення до природи. У вирішенні проблем сучасної глобальної екологічної кризи науковці важливе місце відводять освітянам, які виступають двигуном оптимізації та гармонізації системи «природа-людина-суспільство».

1. Поняття і сутність природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи

У педагогічних дослідженнях поняття природоохоронної роботи розглядається в контексті екологічної освіти і виховання, що при більш уважному ставленні до його використання вимагає уточнень.

Для визначення сутності природоохоронної роботи необхідне чітке розуміння та розмежування понять «охорона природи», «діяльність», «робота», «природоохоронна робота», «природоохоронна діяльність».

У природоохоронному словнику охорона природи визначається як сукупність міжнародних, державних, регіональних та локальних (місцевих) адміністративно-господарських, технологічних, політичних,

юридичних і суспільних заходів, спрямованих на збереження, раціональне використання і відтворення природи¹.

Охорона природи, за В. Борейко, містить у собі моральні аспекти, оскільки охорона є діяльністю, спрямованою на захист матеріальних і нематеріальних цінностей природи заради самої природи або потреб екосистем і людини². Також охорона природи передбачає здійснення культурно-освітніх заходів, спрямованих на гармонізацію відносин у системі людина природи¹.

Таким чином, під охороною природи розуміють, перш за все, проведення певних заходів, що передбачають здійснення діяльності, спрямованої на охорону, збереження та відновлення природних багатств.

У філософських та психологічних словниках ми не знаходимо визначення поняття «робота». Проте ми бачимо визначення такої категорії як «діяльність». Для подальшого нашого дослідження необхідним є встановлення принципової різниці між цими двома термінами, оскільки в наукових роботах автори часто використовують їх як тотожні.

У соціолого-педагогічному словнику та педагогічному енциклопедичному словнику подано наступне визначення поняття «діяльність»: це спосіб буття людини у світі, здатність вносити в її дійсність зміни. Основними компонентами діяльності є суб'єкт з його проблемами; мета, відповідно до якої перетворюється предмет на об'єкт, на який спрямовано діяльність; засіб реалізації мети; результат діяльності. Універсальним предметом діяльності є природа і суспільство, а її загальним наслідком – олюднена природа³. Також у педагогіці діяльність визначається як спосіб активного ставлення суб'єкта (людини) до світу, спрямованого на його доцільну зміну і перетворення⁴.

У філософському словнику діяльність зглядається як процес, під час якого людина творчо перевтілює природу, а також як поняття, що

---

¹ Словник-довідник сучасних екологічних та природоохоронних термінів / уклад. : Г. Є. Гончаренко, С. В. Совгіра. Київ : Науковий світ, 2010. С. 157.

² Борейко В. Є. Популярний словник з екологічної етики та гуманітарної екології. Вид. 2-ге, доп. Київ., 2003. 94 с.

³ Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / Вид. 2-ге вид., допов. й випр. Рівне : Волинські обереги, 2011. С. 282.

⁴ Словник-хрестоматія педагогічних понять : навч. посіб. для студ., аспірантів, магістрантів, викладачів/ уклад. Г. П. Шевченко та ін. Луганськ : [б.в.], 2004. С. 20.

характеризує функцію індивіда в процесі його взаємодії з навколишнім світом⁵.

У філософському енциклопедичному словнику діяльність визначається як форма активності, що характеризує здатність людини чи пов'язаних з нею систем бути причиною до змін у бутті⁵. «Діяльність» у словнику педагогічних понять – специфічна форма активного ставлення до навколишнього світу⁴, форма активності, що характеризує здатність людини бути причиною змін⁶. Загалом, діяльність школярів у природі – результат виявлення взаємовідносин, критерій свідомості та почуттів, що розвиваються, виразний показник їх соціальної активності по відношенню до природи.

Слово «робота» використовується в різних сферах життя та науки як самостійно, так і в якості додаткового, в різних поєднаннях, тому особливо важливим є уточнення цього поняття з метою формування поняттєвого апарату дослідження. Отже, представимо аналіз поняття «природоохоронна робота» за різними джерелами.

У великому тлумачному словнику сучасної української мови термін «робота» визначається як дія, чиєсь виконання чого-небудь, чиясь праця, та чи інша діяльність щодо виготовлення, створення, обробки чого-небудь. Робота, як зазначено у словнику, – це коло занять, обов'язків; те, чим зайнятий хто-небудь; справа, діло; те, що підлягає виконанню, здійсненню; спосіб, манера, стиль виконання, виготовлення чого-небудь⁷.

Термін «робота» може розглядатись у загальному значенні цього слова як засіб взаємодії людини з навколишнім світом, а також у вузькому, конкретному як специфічна, наприклад, фізична робота, розумова, відповідальна, суспільна тощо.

Таким чином, ми бачимо, термін «робота» розглядається і як процес знаходження в дії, і як результат діяльності. У контексті нашого дослідження важливим є розуміння даного терміну саме як результату діяльності, оскільки діяльність, на відміну від роботи, має бути осмисленою та усвідомленою. Саме тому під природоохоронною роботою ми розуміємо конкретні практичні дії та вчинки особистості, результатом яких є поліпшення стану навколишнього середовища.

---

⁵ Філософський енциклопедичний словник / гол. редкол. В. І. Шинкару. Київ : Абрис, 2002. С. 153.

⁶ Бойченко С. В., Саєнко С. В. Екологічна освіта – основа сталого розвитку суспільства. Проблеми і перспективи вищої школи : монографія. Київ : Ун-т «Україна», 2013. С. 34.

⁷ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : ВТФ «Перун», 2001. С. 1037.

Враховуючи вищезазначене, роботу ми розглядаємо як вид діяльності, заснований на доцільності та на заданому рівні ефективності, інструментальному ставленні до дійсності та розрахований на певний час.

Ми бачимо, що поняття «робота» та «діяльність» не можна однаково тлумачити, тим більше, пояснювати за аналогією і такі поняття, як «природоохоронна робота» та «природоохоронна діяльність». Отже, розмежування понять «природоохоронна робота» та «природоохоронна діяльність» та виділення між ними суттєвої різниці у нашому дослідженні є принципово важливим з методологічних позицій.

Природоохоронна діяльність, за визначенням Л. Ілійчук – «система практичних заходів, спрямована на раціональне використання і відтворення природних ресурсів, захист навколишнього середовища від забруднення і руйнування, збереження явищ і об'єктів природи, що здійснюється на основі сукупності природничих і природоохоронних знань, емоційно-ціннісного ставлення до довкілля, сформованих норм і правил екологічно доцільної поведінки, практичних умінь і навичок особистості в галузі охорони природи». Таким чином, природоохоронну діяльність Л. Ілійчук розглядає як кінцевий етап практичного втілення набутих знань, умінь і практичних навичок у вирішенні екологічних проблем. Ми погоджуємося із твердженням науковця про те, що природоохоронна діяльність є значно ширшим за обсягом поняттям, ніж природоохоронна робота⁸.

Під природоохоронною діяльністю С. Совгіра розуміє цілеспрямовану діяльність суспільства, його управлінських структур, спрямовану на формування тих якостей людини, які необхідні для гармонійних відносин суспільства та природи, що здійснюються з використанням системи методів, інструментів, важелів впливу з метою збереження якості навколишнього природного середовища та забезпечення сталого розвитку⁹.

За визначенням В. Шарка, природоохоронною діяльністю – це усвідомлена діяльність, що ґрунтується на духовно-етичному ставленні до природи та отриманих екологічних знаннях і практичних навичках,

---

⁸ Ілійчук Л. В. Організаційно-педагогічні засади природоохоронної діяльності учнів молодших класів на західноукраїнських землях (1919–1939 рр.): автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Івано-Франківськ, 2007. С. 4–6.

⁹ Совгіра С. В., Гончаренко Г. Є., Люленко С. О. Технологія та організація природоохоронних робіт : підручник. Київ : Науковий світ, 2011. С. 10.

спрямованих на захист, відтворення та запобігання шкідливих дій щодо навколишнього середовища¹⁰.

Таким чином, природоохоронна діяльність розглядається науковцями як система практичних заходів, а також як усвідомлена, цілеспрямована діяльність, метою якої є збереження природних ресурсів.

Природоохоронна робота, за визначенням С. Совгіри – це «активна практична робота, спрямована на оптимізацію соціоприродної взаємодії на основі законів природи, принципів і норм екологічної етики, детермінованих світоглядною позицією суспільства в цілому, та конкретної особистості зокрема»⁹.

Структурними компонентами природоохоронної роботи як системи, за С. Совгірою, виступають: процесуальні компоненти, суб'єкт та об'єкт. До процесуальних компонентів входять цільовий, мотиваційно-ціннісний, змістовний, організаційно-діяльнісний (методи, форми, засоби), контрольньо-регулюючий та аналітико-результативний.

Разом з тим, природоохоронну роботу поділяють на практичну та конкретну. Практична виникає і розвивається під впливом цілеспрямованого дослідницького пошуку. Вона формує естетичне ставлення до навколишньої дійсності, перетворює одержані у процесі пошуку знання на переконання, а отримані пошуково-дослідницькі результати спрямовує на збереження навколишнього середовища¹¹. Практична природоохоронна робота у сучасній школі будується на засадах комплексного розкриття проблем охорони природи; взаємозв'язку теоретичних знань з практичною діяльністю у цій галузі; навчальних занять із безпосереднім спілкуванням з природою (екскурсії, екологічні практикуми, польові табори тощо); використання проблемних методів навчання, рольових ігор, екологічних проєктів та ін.¹²

Поняття «конкретна природоохоронна робота» є одним із найважливіших компонентів узагальненого поняття «природоохоронна діяльність». Саме тому природоохоронна робота є кінцевим етапом практичного втілення набутих конкретною особистістю інтелектуальних умінь і навичок щодо вирішення екологічних проблем своєї місцевості, кінцевим результатом та рівнем сформованості екологічної вихованості особистості⁹.

---

¹⁰ Шарко В. В. Педагогічні засади природоохоронної діяльності учнів загальноосвітніх шкіл в Австралії : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Тернопіль, 2012. С. 9.

¹¹ Совгіра С. В. Методика навчання екології. Київ : Науковий світ, 2007. С. 133–134.

¹² Совгіра С. В. Теоретико-методичні основи формування екологічного світогляду майбутніх учителів у вищих педагогічних навчальних закладах : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Луганськ, 2009. С. 26.

Термін «конкретна природоохоронна робота»¹³ розкривається також у дослідженнях Г. Пустовіта. Так вчений розглядає це поняття як «систему різноманітних за складністю, часовими та географічними межами здійснення, видів та способів конкретної, чітко спланованої у відповідності до індивідуальних можливостей конкретної особистості екологічно доцільної природоохоронної роботи в довкіллі». На думку автора, вона є кінцевим етапом практичного втілення набутих конкретною особистістю інтелектуальних умінь і практичних навичок у вирішенні екологічних проблем. Метою її є формування й удосконалення практичних умінь і навичок з охорони природи. Конкретна природоохоронна робота визначається автором як кінцевий етап практичного втілення набутих конкретною особистістю інтелектуальних умінь і практичних навичок щодо вирішення екологічних проблем своєї місцевості, і водночас, – кінцевим результатом та рівнем сформованості інтелектуального, емоційно-ціннісного та діяльнісно-практичного компоненту екологічної вихованості особистості¹³.

Таким чином, ми можемо говорити про те, що природоохоронна робота є однією з частин природоохоронної діяльності, адже вона включає в себе суто практичні дії людини, що є спрямованими на обробку природних об'єктів. Об'єктивна необхідність природоохоронної роботи зумовлена реальною екологічною ситуацією, необхідністю переорієнтації суспільної свідомості, необхідністю формування екологічної культури особистості, активністю природоохоронного ставлення до природи.

В рамках нашого дослідження цікавими є три концепції становлення і розвитку процесів взаємодії людини і навколишнього середовища в системі «природа-людина-суспільство», які були виділені Г. Пустовітом. Це такі концепції, що:

- пояснюють залежність людини від природи на основі беззаперечного визнання її могутності;
- розкривають тип діяльності людини у довкіллі, який характеризувався колосальним втручанням у природу з метою її підкорення, а результат – задоволення прагматичних потреб;
- обґрунтовують зміну парадигми як сукупність фундаментальних наукових установок, уявлень і термінів у ставленні людини до природи і доводять доцільність тісно взаємопов'язаних між собою еволюційних процесів розвитку цивілізації і природи¹³.

---

¹³ Пустовіт Г. П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1–9 класів у позашкільних навчальних закладах. Київ; Луганськ : Альма-матер, 2004. С. 87–88.

У визначенні сутності природоохоронної роботи особливе значення має принцип, який розкриває практичну діяльність особистості у довкіллі як провідну у взаємовідносинах людини та природи. До цього принципу привернено увагу у роботі Л. Фенчак¹⁴. Визначальним в екологічній освіті учнівської молоді В. Вербицький вважає принцип взаємозв'язку інтелектуальних та емоційних вольових виявлень особистості, пов'язаних із практичною діяльністю в довкіллі. Саме цей принцип, на думку науковця, безпосередньо спрямований на розвиток культури поведінки в навколишньому середовищі¹⁵.

Мета та завдання екологічної освіти і виховання, за В. Вербицьким, полягають в активізації діяльності щодо поліпшення навколишнього природного середовища, участі у пропаганді сучасних ідей з охорони природи, оволодінні практичними знаннями й умінням вивчати й оцінювати стан навколишнього середовища, приймати правильні рішення щодо його поліпшення, передбачати можливі наслідки своїх дій і не допускати негативних впливів на природу у всіх видах трудової діяльності, свідоме дотримання норм поведінки в природі, що виключає нанесення їй шкоди чи збитків, забруднення чи руйнування навколишнього природного середовища¹⁶.

Г. Пустовіт говорить про те, що поняття «екологічна освіта» у своїй структурі є нерозривним з поняттям «екологічне виховання». Цієї ж думки дотримується і Б. Бурдіян, який наголошує на тому, що екологічну освіту і виховання слід розглядати як єдине ціле, оскільки витік соціальної інформації, виховних зусиль іде по двох каналах, на двох рівнях – і раціональному, і емоційному. Однак кожен з цих процесів має свою специфіку. На думку вченого, екологічна освіта пов'язана насамперед з навчальним процесом, що є основою формування світогляду, принципів, позицій. А екологічне виховання, яке здійснюється переважно під час позаурочної роботи, звернене перш за все на формування емоційно-чуттєвого світу особистості, гуманістичних світовідчуттів. Єдність цих двох процесів забезпечує формування

---

¹⁴ Фенчак Л. М. Доступність та неперервність екологічної освіти – вимога часу. *Неперервна екологічна освіта і виховання – першочергові складові формування екологічної культури підостаючого покоління* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. С. 108.

¹⁵ Основи еколого-натуралістичної освіти : наук.-метод. посіб. / Уклад. Г. І. Воронова; голов. ред. В.В. Вербицький. Київ : [б.в.], 2005. С. 76.

¹⁶ Вербицький В. В. Формування практичного розуму цілеспрямованого учня (з досвіду сталого розвитку позашкільної еколого-натуралістичної освіти) : монографія. Київ : Деміур, 2002. С. 197.

екологічних переконань, які й реалізуються в активній природоохоронній роботі¹⁷.

На важливості активізації конкретної природоохоронної роботи у навчальних закладах наголошує Г. Пустовіт. Науковець вказує на необхідність створення у навчально-виховному процесі ситуацій конкретної екологічно доцільної діяльності особистості в природі, які б вимагали відповідних екологічно доцільних дій і вчинків у системі «природа – людина – суспільство». Сутність таких ситуацій, за педагогом, полягає у логічному поєднанні об'єктивних і суб'єктивних факторів взаємодії особистості з окремими природними об'єктами, екосистемами чи навколишнім середовищем на місцевому рівні, визначенні та усвідомленні нею кола обов'язків, які визначають її екологічно доцільні вчинки, поведінку і діяльність у довкіллі.

Природоохоронна робота також розглядається науковцями як один із шляхів до виховання свідомого, відповідального ставлення до природи, тобто високого рівня екологічної свідомості. Основою формування екологічної свідомості, за твердженням І. Сяськи¹⁸, є формування в учнів знань про залежність екологічних проблем від поведінки кожної людини на планеті в тому конкретному місці, де вона живе, розуміння сутності цих проблем, причин виникнення, усвідомлення необхідності їх недопущення. Виховання молоді з високим рівнем екологічної свідомості педагог розглядає як етапний процес переходу екологічних знань, наповнених ціннісним змістом, у переконання, які мотивують діяльність у довкіллі і є відображенням єдності свідомості особистості та її поведінки.

Визначають дві різноспрямовані тенденції формування екологічної свідомості суспільства, що визначають її типологію: антропоцентричну та екоцентричну. Нагальною проблемою екологічної освіти і виховання є створення відповідних умов для розвитку саме екоцентричної екологічної свідомості, що передбачає формування в учнів не тільки системи екологічних знань, а й адекватних уявлень про гармонійну взаємодію природи і людини та її екологічно доцільну поведінку в довкіллі; розвиток емоційно-ціннісного сприйняття світу природи; формування суб'єктного ставлення до природних об'єктів та явищ; актуалізацію непрагматичного характеру взаємодії з природою.

---

¹⁷ Бурдіян Б. Г., Дерев'яно В. О., Кривульченко А. І. Навколишнє середовище та його охорона: навч. посіб. Київ : Вища школа, 1993. С. 8–9.

¹⁸ Сяська І. О. Формування екологічної свідомості старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Миколаїв, 2010. С. 9.

Враховуючи вищезазначене, можемо констатувати, що природоохоронна робота сприяє реалізації принципів екологічної освіти та виховання, а також відіграє вирішальну роль у формуванні екологічно вихованої особистості та залученні учнівської молоді до вивчення та охорони природи.

Отже, природоохоронна робота учнівської молоді передбачає безпосереднє залучення школярів до участі у реальних природоохоронних заходах в рамках навчальної та виховної роботи як загальноосвітньої школи, так і позашкільних закладів освіти, а також виконує по відношенню до суспільства та природи функції, без реалізації яких гармонійний розвиток цих сфер є неможливим. Сутність поняття «природоохоронна робота учнів загальноосвітньої школи» має звернути, на нашу думку, увагу педагогів на оптимальне застосування освітнього середовища як виховної системи для гармонізації відносин у системі «людина-природа», оскільки природоохоронна робота на заданому рівні ефективності її здійснення формує загальнолюдські норми моральної поведінки по відношенню до навколишнього середовища та дозволяє кожному школяру зробити реальний внесок у збереження довкілля.

Таким чином, поняття «природоохоронна робота учнів загальноосвітньої школи» ми розуміємо як систему взаємопов'язаних цілеспрямованих виховних і дидактичних заходів детермінованих рівнем суспільно-політичного та економічного розвитку регіону, країни, світу для просвітництва верств населення і господарської діяльності з об'єктами олюдненої і дикої природи. Специфіка означеного виду природоохоронної діяльності полягає в тому, що вона здійснюється учнями під керівництвом педагогічних працівників на заданому рівні ефективності та розрахована на певні проміжки часу різної пори року і проводиться на уроках, а також в умовах позакласної, позаурочної та позашкільної роботи¹⁹.

Важливо, що природоохоронна робота учнів загальноосвітньої школи у більшості досліджень майже не розмежовується із поняттям природоохоронної діяльності, що є, на нашу думку, помилковим, і саме тому ми маємо розглянути історіографію досліджуваної нами проблеми, на що спрямовується наше подальше дослідження.

1.2 Історіографія досліджуваної проблеми

Природоохоронна робота учнівської молоді як педагогічна проблема розглядалась багатьма педагогами та науковцями. Усвідомлення

---

¹⁹ Турбар Т. В. Природоохоронна робота учнів у контексті шкільної екологічної освіти і виховання. *Вісник Черкаського університету*. Черкаси. 2015. Вип. 6 (339). С. 98–101.

сучасного стану природоохоронної роботи в школі неможливе без розгляду еволюції і виділення передумов її становлення та етапів розвитку.

Витоки охорони природи мають давню історію. Упродовж людської історії відбувалися зміни як у природному середовищі, так і в діяльності людини по відношенню до природи. У процесі суспільно-історичної практики характер і ступінь залежності людини від природи суттєво змінювався. Тривалий історичний період розвитку українського суспільства супроводжувався пізнанням оточуючого середовища, нагромадженням соціально цінного суспільно-історичного досвіду гармонійних відносин з природою, закріпленням і передачею цього досвіду від покоління до покоління через систему народних природоохоронних традицій, які акумулювалися у різних галузях науки та педагогіки зокрема.

В різні історичні періоди поняття охорони природи трактувалось не однаково. Вперше цей термін набув широкого розповсюдження після першого Міжнародного з'їзду з охорони природи у 1913 році. В цей час охорону природи розуміли як охорону окремих природних об'єктів шляхом вилучення їх із господарського використання. Згодом набули розповсюдження створення заповідників, заборона полювання тощо. Але масштаб руйнівного впливу людини на природу невтомно збільшувався, за чим слідувала зміна змісту поняття охорони природи.

У наш час більш широко застосовується поняття «охорона навколишнього середовища». На сучасному етапі розвитку науки і суспільства під охороною довілля розуміють систему міжнародних, регіональних і локальних наукових, технічних, правових, адміністративних, соціально-політичних і громадських заходів щодо забезпечення оптимальних фізичних, хімічних і біологічних параметрів функціонування природних систем. Необхідність охорони природи зумовлена не лише екологічними, а й соціально-економічними інтересами суспільства, оскільки це необхідний елемент соціального та економічного розвитку людства²⁰.

Процес пізнання природного середовища розпочався одночасно з виникненням людського суспільства. Становлення і розвиток знань про природу упродовж первісної доби та доби перших цивілізацій характеризувалися нагромадженням людиною великого історичного досвіду, який дав можливість перейти від привласнюючого до відтворюючого господарства, сталої осілості, освоїти нові території²¹.

---

²⁰ Мусієнко М. М. Екологія : тлумачний словник. Київ : Либідь, 2004. 376 с.

²¹ Алексієвцев М. О. Екологічний рух в Україні. Тернопіль : Лілея, 1999. С. 27–8.

Мислителі стародавнього світу вважали, що людина, її бажання пізнати саму себе, її ставлення до природи є динамікою розвитку людського суспільства й природи. У працях філософів Аристотеля, Сократа, Демокрита, Платона було визначено мету виховання, виявлені його закономірності, принципи, які отримали свій подальший розвиток у науці наступних віків.

Мислителі Київської Русі займалися проблемою розкриття взаємозв'язків та взаємозалежностей між людиною та природою, визначення природи буття людини. Пріоритетним вважалось виховання поваги до рідної землі та природи. Виховання любові до рідної природи здійснювалось через формування почуття патріотизму, повідомлялося про раціональне використання природних багатств. Виховання шанобливого ставлення до природи здійснювалось переважно через дотримання народних традицій, звичаїв та обрядів, що виступали як сукупність установок поведінки у природі та ціннісних орієнтацій.

За часів Гетьманщини регламентувалось використання лісових угідь, полювання та рибальство тощо. Природні об'єкти були включені до гетьманських універсалів і наказів, в яких ставлення людини до природи регламентувалось майновими вимірами.

У період існування Запорізької Січі запроваджувалось упорядковане і регульоване землекористування. Але незважаючи на це, починаючи з XVII століття, внаслідок військових дій, запорізькі ліси були значно винищені. Проте козаки живили заходів для охорони природи. Зокрема, діяли жорсткі норми охорони і полювання на промислових звірів, що свідчить про те, що в період козацтва важливе значення мало вирішення проблеми збереження та примноження природних багатств. Обрядовість, як зазначала В. Скутіна, сприяла засвоєнню знань про природу та екологічних уявлень, формуванню суджень, оцінок, поглядів і переконань особистості в необхідності бережливого ставлення до природи²². Таким чином, у давні часи саме дотримання звичаїв та традицій народу сприяло формуванню у молодого покоління конкретних природоохоронних навичок та вихованню відповідального ставлення до природи.

Значну увагу питанню виховного значення природи приділяли представники класичної педагогіки. Це знайшло відображення у педагогічних концепціях А. Дістервега, Я. Коменського, Й. Песталотці, Ж.-Ж. Руссо та ін.

Я. Коменський стверджував, що людина, яка є частиною природи, повинна повністю підпорядковуватися її універсальним законам і

---

²² Скутіна В. І. Традиції українського народу з природоохоронного виховання і їх використання в сучасній школі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 1994. С. 10.

закономірностям. Я. Коменський був переконаний у тому, що в галузі виховання та навчання в цілому діють закони, загальні для природи, і методика шкільного навчання, за педагогом, має на них спиратись. Основою для отримання знань про природу Я. А. Коменський вважав чуттєве сприйняття. Усвідомлення людини невід'ємною частиною природи він вважав головним принципом, що керує природою, людиною та її діяльністю²³.

Великого значення гармонійному розвитку людини та природи надавав Й. Песталоцці: «...Природа дає багато для роду людського, але ми відхилилися від її шляху». Педагог засуджував легковажне ставлення людей до природи. Єдиним істинним фундаментом навчання Й. Песталоцці вважав «споглядання людиною самої природи», що, на його думку, є єдиною основою людського пізнання та навчання законам природи. Вчений наголошував на необхідності знайомства учнів з природою. Підтримуючи естетичний підхід у ставленні людини до природи, педагог розглядав її як досконалий механізм²⁴.

Відомий український філософ, поет, гуманіст, педагог Г. Сковорода у ставленні до природи дотримувався етико-гуманістичного підходу. Він наголошував на неоціненній ролі природи у діяльності людини: «Усяка справа має успіх, коли їй сприяє природа». Просвітитель розглядав природу як основу всього, що існує на світі: «Природа – всьому початок і саморухома пружина». Цінними є його думки щодо місця людини в природі. З цього приводу філософ стверджував, що всі люди є лише служниками природи²⁵. Філософські погляди Г. Сковороди щодо ставлення особистості до природи були спрямовані на усвідомлення єдності людини і природи, великого значення він надавав вихованню естетичного сприйняття природи задля формування духовності особистості.

Таким чином, теоретичною основою природоохоронної роботи учнівської молоді є усвідомлення необхідності дотримання законів природи та організації життєдіяльності суспільства у відповідності до них. Тільки через усвідомлення людиною себе як складової частини природи, через розуміння необхідності погоджувати свої дії із законами природи, можливо вирішити екологічну кризу сьогодення.

---

²³ Коменський Я. А. Вибрані педагогічні твори. Київ : Радянська школа, 1940. Т. 1. Велика дидактика. 247 с.

²⁴ Песталоцці Й. Г. Вибрані педагогічні твори. Київ ; Харків : Радянська школа, 1958. Т. 1. С. 48–52.

²⁵ Наш перворозум. Григорій Сковорода на портреті і в житті : фотокнига. / Авт.-упоряд. В. Я. Стадниченко, М. А. Шудря. Київ : Спалах, 2004. С. 163.

Характерним для нашої країни на початку XIX століття було утилітарне ставлення людини до природи, яке знаходило своє відображення у практичному використанні природних багатств, що спрямувалось на задоволення власних потреб. У цей час про охорону природи у суспільстві ще не говорили. Лише починаючи з середини XIX століття були зроблені перші кроки утилітарної охорони природи, що реалізовувались у висадці лісів, закріпленні пісків тощо, тобто природоохоронній роботі, головною метою якої було збереження природних ресурсів задля їх подальшого практичного використання. Проте вже тоді почали з'являтися думки, що критикували утилітарне, прагматичне ставлення до природи. У тогочасній педагогічній думці починають з'являтися положення про значення природничих знань у формуванні відповідального ставлення людини до природи. Якщо на початку XIX століття у викладанні природничих дисциплін переважали теоретичні методи викладання, то вже у середині століття просвітителі виступали проти формального, словесного вивчення природи.

Процес становлення і розвитку природоохоронної роботи тісно пов'язаний із розробкою системи екологічних знань, які є основою розуміння необхідності залучення широких верств населення до вирішення екологічних проблем. Основою для цього стало виокремлення екології як самостійної науки. Екологія як самостійна наука сформувалась в середині XIX століття, саме тоді німецьким зоологом Е. Геккелем був уперше запропонований цей термін. За Е. Геккелем, екологією є наука про дім, помешкання, міс перебування рослин і тварин і відношення утворених ними спільнот між собою та навколишнім середовищем. Для цього періоду характерною є розробка основ елементарних екологічних знань. На той час у цій науці вбачали комплекс знань про взаємозв'язки живих організмів із природним середовищем, про хід пізнання природних зв'язків. Саме таке розуміння екології було розповсюджено до кінця 40-х років XX століття.

Ідею природовідповідності виховання, що передбачає формування особистості дитини у відповідності до загальних законів розвитку природи і людини, підтримувала С. Русова. Головною умовою виховання гармонійної особистості педагог вважала виховання, пристосоване до природи дитини. Педагог наголошувала на необхідності залучення учнів до справи охорони природи: «...хай діти мають свої вазони з квітами, які вони самі посіють, самі й доглядатимуть». Мету природоохоронної роботи автор вбачала не у збереженні природи заради неї самої, а заради подальшого використання людиною дарунків природи заради своїх потреб. С. Русова розглядала природу як засіб морального виховання дитини, оскільки єднання з

природою, як зазначала педагог, суттєво впливає на душу дитини. Саме природу автором покладено в основу естетичного виховання, оскільки на думку педагога, природа є найкращим засобом виховання в малих дітях почуття краси та естетичного настрою²⁶.

Цінними щодо визначення змісту природоохоронної роботи є педагогічні погляди В. Сухомлинського, його досвід у сфері природоохоронної роботи учнів. Теоретичні погляди і практичний досвід педагога з проблеми природоохоронної роботи учнівської молоді відповідають вимогам сучасності та сприяють поглибленню екологічної спрямованості навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи.

Аналіз педагогічної спадщини вченого свідчить про те, що природу він розглядав як провідний фактор виховання, адже добре розумів ту особливу роль, яку вона посідає у формуванні особистості дитини. З цього приводу педагог зазначав: «Я вбачав виховне завдання в тому, щоб інтелектуальний розвиток підлітків відбувався у спілкуванні з природою». В. О. Сухомлинський наголошував на тому, що «необхідне постійне спілкування підлітка з природою, його життя серед природи»²⁷. Педагог завжди відстоював позицію, відповідно до якої неможливо роз'єднувати шкільну освіту і виховання від природи.

Педагог вважав неможливим досягнення органічної єдності дитини з природою без активного залучення учнів до заходів з її охорони. В. О. Сухомлинський писав, що природа не виховує сама по собі, виховує людину активна взаємодія з нею, адже «...роль природи як вихователя урешті-решт визначається взаємодією людини з природою»²⁸.

Результативність природоохоронної роботи В. О. Сухомлинський вбачав у тому, що діти стають турботливими і вдячними. Особливо вражає, за педагогом, такий їх психічний стан, коли діти бачать плоди землі, замислюються над тим, якою ціною вони дістаються²⁸.

Педагога турбувала байдужість окремих дітей до живого і прекрасного в навколишньому світі, вражало, що захоплення дітей красою перепліталось з байдужістю до долі прекрасного. З метою вирішення цієї проблеми на заняттях вчитель багато уваги приділяв вихованню в учнів дбайливого ставлення до природи, усвідомленню учнями своєї значущості для збереження природних багатств.

Проаналізувавши фундаментальні погляди В. О. Сухомлинського щодо питань взаємодії школярів з природою, можна стверджувати про

---

²⁶ Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори. Київ : Освіта, 1996. С. 150–153.

²⁷ Сухомлинський В. О. Народження громадянина. Київ : Радянська школа, 1970. С. 248.

²⁸ Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. Київ : Радянська школа, 1980. Т. 5. 1980. С. 575–576.

те, що у спадщині видатного педагога закладені резерви, які можуть бути використані для організації природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи в сучасних умовах. Педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського багата ідеями, які можуть бути використані для організації природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи в сучасних умовах²⁹.

У публікаціях 50-60-х років ХХ століття педагоги (В. Боченко, І. Добровольський, Т. Клевцов, Н. Мазур, Д. Трайтак) наголошували на ролі школи у справі охорони природи. На думку вчених, школа мала привчати підрастаюче покоління берегти природні багатства, збагачувати природу, любити її. Перед загальноосвітньою школою вже тоді ставилося завдання не тільки дати учням знання про природу, а й вести роз'яснювальну і практичну природоохоронну роботу за участю школярів. В організації природоохоронної роботи велика роль належала вчителю, який повинен був не лише розкривати учням красу природи, а й учити охороняти її, розумно використовувати і поряд з цим своїми руками створювати і примножувати природні багатства³⁰.

У 60-ті роки почали з'являтися педагогічні дослідження, які були спрямовані на розробку теоретичних основ екологічної освіти і виховання. У публікаціях педагоги та науковці наголошували на необхідності виховання у дітей любові до природи, бережливого, господарського ставлення до неї через організацію практичної природоохоронної роботи.

На початку 80-х років науковцями було здійснено теоретичне обґрунтування екологічної освіти як нової галузі педагогічної науки. Серед них особливе значення мають праці А. Волкової, А. Захлебного, І. Зверева, І. Суравегіної, в яких досліджено зміст екологічної освіти, вперше визначені її основні цілі та задачі. Педагоги почали приділяти особливу увагу екологізації навчальних предметів природничого циклу.

А. Волковою у праці «Екологічне виховання школярів» були розглянуті основні напрямки формування екологічних знань школярів та їх значення для формування активної життєвої позиції. Автором досліджені основні форми та методи виховання в учнів любові до природи, готовності до діяльності по її охороні. Педагог відводить школі велику роль в екологічній освіті та вихованні учнівської молоді. Адже саме в процесі навчально-виховної діяльності на уроках, позакласних

---

²⁹ Турбар Т. В. Педагогічна система поглядів В. О. Сухомлинського про природоохоронну роботу учнів загальноосвітньої школи. *Історико-педагогічний альманах* : зб. наук. пр. Умань, 2013. Вип. 1. С. 41–43.

³⁰ Боченко В. С., Добровольський І. А., Клевцов Т. А., Мазур Н. О., Трайтак Д. І. Школа і охорона природи. Київ : Радянська школа, 1965. С. 12.

заходах, факультативних заняттях, як стверджувала А. Волкова, розв'язуються головні завдання екологічної освіти і виховання³¹.

Історія розвитку природоохоронного руху в Україні знайшла своє відображення в публікаціях українського дослідника В. Борейка. У праці «Історія охорони природи України (X століття – 1980)»³² автором здійснено комплексний аналіз охорони природи в Україні починаючи з X століття і до 1980 року, зокрема досліджено рух за охорону природи та природоохоронну пропаганду.

У 90-х рр. XX століття з'являються дослідження з екологічної педагогіки та психології, що відіграло важливу роль у залученні учнівської молоді до природоохоронної роботи. Результати цих досліджень допомогли виявити особливості розвитку екологічної культури особистості, механізми її формування, що відкривало можливість встановити чітку відповідність педагогічного процесу психологічному формуванню екологічної свідомості.

У цей час в умовах національно-культурного та соціально-економічного відродження українського народу з'являються дослідження, присвячені проблемі використання традицій українського народу з природоохоронного виховання та їх застосування у сучасній школі. В цьому контексті значимим є дисертаційне дослідження В. Скутіної, в якому визначений значний практичний потенціал української народної педагогіки у природоохоронному вихованні дітей та молоді, а також потреба шкільної практики у науково-обґрунтованому формуванні високої екологічної культури учнів в умовах відродження національної системи виховання. Для нас є важливим твердження В. Скутіної про те, що головними критеріями вихованості у народній педагогіці є поведінка людини, її конкретні вчинки по відношенню до природи. Саме тому автор вважає шляхом найбільш ефективного формування свідомого ставлення до навколишнього середовища практичну природоохоронну діяльність, у процесі якої відбувається прагнення особистості до активної праці, спрямованої на покращення навколишнього середовища та оволодіння нею уміннями та навичками раціонального природокористування³³.

З цієї позиції робота А. Мехеди «Розвиток природоохоронного руху учнівської молоді в загальноосвітніх навчальних закладах України у

---

³¹ Волкова А. С. Екологічне виховання школярів. Київ : Знання, 1985. 46 с.

³² Борейко В. Е. История охраны природы Украины (X век – 1980 г.). Киев : Киевский эколого-культурный центр, 2001. Т. 1. 2001. 541 с.

³³ Скутіна В. І. Традиції українського народу з природоохоронного виховання і їх використання в сучасній школі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 1994. С. 15–16.

другій половині ХХ століття», представлена як пошук нової екологічної парадигми задля формування нового екологічно вихованого покоління. Цей аспект автор визначає як надважливе завдання сучасної педагогіки. Проблему залучення учнів до природоохоронної роботи автор розглядає в залежності від соціально-економічних та політичних умов розвитку держави й загальноприйнятої концепції взаємодії людського суспільства з природою. За визначенням А. Мехеди, природоохоронний рух учнівської молоді – це соціально-педагогічне явище у складі активної частини учнівської молоді, яка виражається сукупністю молодіжних організацій та їх діяльністю і спрямована на вирішення завдань охорони природи й природоохоронного виховання. Природоохоронний рух учнівської молоді, за твердженням А. Мехеди, забезпечує вираження активної позиції учнівської молоді у справі охорони природи і є своєрідним соціально-педагогічним інструментом соціалізації особистості³⁴. Це визначення для нас є важливим, оскільки дає змогу розглядати природоохоронну роботу в контексті природоохоронного руху учнівської молоді як результат його практичної реалізації.

Наукова робота М. Алексієвця присвячена дослідженню історичних передумов національних природоохоронних традицій, формуванню та розвитку екологічного руху в Україні впродовж кінця ХІХ – 90-х років ХХ століття. У роботі представлена одна з перших спроб в українській історіографії відтворити цілісну картину процесів та основних тенденцій вітчизняного громадського екологічного руху, показати його стан та перспективи в контексті національно-державного відродження України. У цьому контексті розкрито сутність і основні типи природоохоронних традицій українського народу як найважливішої умови, на яких виник і розгорнувся громадський рух щодо раціонального природо-користування і охорони навколишнього природного середовища. Автором проаналізовано різноманітні форми діяльності громадських природоохоронних організацій і товариств, їх специфіка на новому етапі, основні тенденції розвитку екологічного руху в умовах незалежності України, визначено його місце і роль у природоохоронній справі. У дисертаційній роботі автором розроблена і викладена періодизація розвитку екологічного руху в Україні в досліджуваний період³⁵, що є досить вагомим для досліджуваного нами періоду (друга половина ХХ – початок ХХІ століття).

---

³⁴ Мехеда А. М. Розвиток природоохоронного руху учнівської молоді в загальноосвітніх навчальних закладах України у другій половині ХХ століття : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Кіровоград, 2013. 20 с.

³⁵ Алексієвць М. О. Екологічний рух в Україні. Тернопіль : Лілея, 1999. С. 19–21.

Розкриттю проблеми природоохоронного виховання учнівської молоді у спадщині вітчизняних педагогів 20–30 рр. XX століття присвячена наукова робота О. Гнатів. У роботі висвітлені перспективи втілення досвіду вітчизняних педагогів в практику роботи сучасних загальноосвітніх шкіл і позашкільних установ. Значимими в контексті нашого дослідження є висновки О. Гнатів щодо кінцевої мети екологічного виховання, яку автор вбачає в активній природоохоронній діяльності особистості, спрямованій на раціональне використання природних ресурсів, захист природного середовища від забруднення і збереження природних об'єктів та комплексів від руйнування. Актуальною для нас є позиція автора про те, що сьогодні формування таких якостей особистості та здатність до активних природоохоронних дій відповідно до поставленої мети є важливим завданням загальноосвітньої школи³⁶.

Заслуговує на увагу в руслі нашого дослідження наукова робота К. Магрламової «Виховання в учнів ціннісного ставлення до природи як складової природоохоронної роботи в основній школі». У дослідженні провідну роль у формуванні в учнів ціннісного ставлення до природи автор відводить екологічному вихованню, мету якого вбачає у формуванні відповідального ставлення до навколишнього середовища на засадах сформованої екологічної свідомості, що передбачає активну екологічну діяльність. Ми спираємося на твердження К. Магрламової про те, що природоохоронна робота спроможна забезпечити практичну реалізацію знань, умінь і навичок, набутих у процесі навчання, та сприяє розвитку гуманістичних якостей особистості.

Найбільш прийнятними для організації природоохоронної роботи, на думку автора, є такі завдання екологічного виховання, що спрямовані на свідоме дотримання норм екологічно доцільної поведінки і діяльності у природі, оволодіння прикладними знаннями, практичними вміннями і навичками раціонального природокористування. Погоджуючись з автором, ми також вважаємо, що системно організована природоохоронна робота має значні можливості та великі перспективи щодо реалізації цілей екологічної освіти і виховання, але її потенціал використовується наразі далеко не у повному обсязі. Актуальною у контексті проблеми нашого дослідження є позиція, висловлена К. Магрламовою, відносно того, що природоохоронна робота має здійснюватися безперервно на всіх рівнях та етапах навчально-виховного процесу, з усіх предметів, з урахуванням принципів

---

³⁶ Гнатів О. В. Проблеми природоохоронного виховання учнівської молоді у спадщині вітчизняних педагогів (20–30 рр. XX ст.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Мелітополь, 2012. 22 с.

науковості, міждисциплінарності, індивідуального підходу та зв'язку теорії з практикою³⁷.

Наукові дослідження та публікації різних історичних періодів становлення та розвитку природоохоронної роботи учнівської молоді є різноманітними за колом питань щодо вияву різних видів діяльності у збереженні, відновленні та примноженні природних ресурсів. Вони містять практичні рекомендації щодо розвитку природоохоронного руху юнацтва (М. Алексієвець, В. Вербицький, А. Мехеда), розвитку екологічної свідомості та формування екологічного світогляду суспільства в цілому та учнівської молоді, зокрема (О. Білоус, О. Варго, О. Мамешина, Н. Немченко, С. Совгіра, М. Хроленко); роздуми науковців та педагогів про розвиток екологічної активності підростаючого покоління (О. Лазебна, В. Маршицька); характеристику умов, в яких відбувалися екологічна освіта (А. Коробченко, І. Костицька, В. Мелаш, Т. Олексанко, В. Червонецький, С. Шмалей) та виховання (О. Гнатів, К. Магрламова, Т. Науменко, Г. Пустовіт).

Окремі аспекти природоохоронної роботи висвітлені в численних дослідженнях, де предметом спеціального науково-педагогічного розгляду стали: формування відповідального ставлення до природи (З. Андрієвська, О. Грошovenко, Л. Малинівська), взаємодія школярів з природою (Н. Жук, О. Крюкова, О. Лазебна, І. Ярита), теоретичні та практичні аспекти формування екологічної культури (Л. Курняк, С. Лебідь, О. Пруцакова, І. Павленко, Н. Шевченко), формування екологічної свідомості та екологічного світогляду особистості (О. Мамешина, І. Сяська), формування ціннісного ставлення до природи (О. Барліт, О. Колонькова, К. Магрламова, С. Скрипник, Т. Юркова), підготовка вчителів до природоохоронної роботи в школі (С. Іващенко, А. Кічук, С. Люленко, С. Совгіра, М. Хроленко, О. Чернікова, Л. Шаповал).

Таким чином, на основі проведеного аналізу, можемо стверджувати, що природоохоронна робота учнів загальноосвітньої школи у дисертаційних дослідженнях визначається як така, що формує загальнолюдські норми моральної поведінки по відношенню до навколишнього середовища та дозволяє кожному зробити реальний внесок у збереження довкілля й отримати конкретні результати, які виявляються у поліпшенні стану навколишнього природного середовища. Природоохоронна робота, як доводять автори останніх дисертаційних досліджень, забезпечує практичну реалізацію знань,

---

³⁷ Магрламова К. Г. Виховання в учнів ціннісного ставлення до природи як складової природоохоронної роботи в основній школі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Дніпропетровськ, 2011. С. 10–11.

умінь і навичок, отриманих учнями, та вираження активної позиції учнівської молоді у справі охорони природи. Вчені та педагоги у своїх роботах підкреслюють значення набуття школярами умінь і навичок з природоохоронної роботи, її значення у вирішенні екологічних проблем на локальному рівні.

Сучасні педагогічні дослідження спрямовані на вдосконалення підготовки майбутніх вчителів до природоохоронної роботи в школі, адже провідна роль в реалізації мети екологічної освіти належить загальноосвітній школі як осередку освіти, навчання і виховання. При цьому принципове значення для формування у школярів навичок природоохоронної роботи має професійна підготовка сучасного вчителя. Підготовка майбутнього вчителя до природоохоронної роботи розглядається С. Люленко як важливий засіб формування гармонійно розвиненої особистості, забезпечення її зв'язку із суспільством та навколишнім середовищем³⁸.

Як засвідчує аналіз численних досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців, одним із важливих та впливових чинників у розв'язанні проблеми збереження навколишнього природного середовища є природоохоронна робота, як складова екологічної освіти, яка повинна мати підтримку з боку держави та координуватися на регіональному рівні.

Отже, для більшості проаналізованих нами праць вчених, притаманна низка цікавих підходів і виділених педагогічних закономірностей, положень, вимог, які є надбанням історії. Це, зокрема, стосується тих підходів, які спрямовані на організацію природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи. Підходи, форми та методи природоохоронної роботи, які пропонували педагоги ХХ століття не втратили цінності й сьогодні, а тому заслуговують на вивчення з погляду позитивного досвіду розвитку природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи.

Таким чином, розвідка в історію вітчизняної педагогічної думки дає підстави стверджувати, що історико-педагогічний аспект природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи в обраних хронологічних межах системно не досліджувався. Переважна більшість науково-педагогічної літератури розкриває лише окремі теоретичні та практичні аспекти зазначеної проблеми.

---

³⁸ Люленко С. О. Підготовка майбутнього вчителя природничих дисциплін до природоохоронної роботи в загальноосвітній школі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Умань, 2014. С. 7.

ВИСНОВКИ

Отже, можемо стверджувати, що природоохоронна робота – це вид природоохоронної діяльності, що включає в себе суто практичні дії людини, що є спрямованими на збереження та відновлення природних багатств. Участь учнів загальноосвітньої школи у природоохоронній роботі сприяє формуванню навичок екологічно доцільної поведінки в довкіллі та дозволяє кожному зробити реальний внесок у збереження та поліпшення стану навколишнього середовища. Таким чином, природоохоронна робота забезпечує практичну реалізацію знань, умінь і навичок, отриманих учнями, та вираження активної позиції школярів у справі охорони природи.

Нами було визначено поняття «природоохоронна робота учнів загальноосвітньої школи» як система взаємопов'язаних цілеспрямованих виховних і дидактичних заходів детермінованих рівнем суспільно-політичного та економічного розвитку регіону, країни, світу для просвітництва верств населення і господарської діяльності з об'єктами олюдної і дикої природи. Встановлено, що специфіка означеного виду природоохоронної діяльності полягає в тому, що вона здійснюється учнями під керівництвом педагогічних працівників на заданому рівні ефективності та розрахована на певні проміжки часу у різних порах року і проводиться в умовах позакласної та позаурочної роботи, а також на уроках.

АНОТАЦІЯ

На основі аналізу науково-педагогічних, історичних, методичних, нормативних джерел досліджено базові поняття і категорії, що стосуються проявів різних видів діяльності особистості щодо збереження, відновлення та примноження природних багатств; з'ясовано поняття і сутність природоохоронної роботи учнів загальноосвітньої школи. Проаналізовано сутність поняття «природоохоронна робота учнів загальноосвітньої школи», що розглядається нами як один із способів прояву активної взаємодії учнів з природою. Доведено, що різні історичні епохи накладали свій відбиток на розвиток природоохоронної роботи, оскільки проблема охорони природи та гармонізації взаємин між людиною та природою в усі часи мали конкретний історичний прояв. Виявлено, що на етапі післявоєнної відбудови держави відбулося відродження природоохоронної роботи, головною метою якої було збереження природних ресурсів задля їх практичного використання. Подальший розвиток природоохоронної роботи учнівської молоді був тісно пов'язаний із розробкою системи

екологічних знань, які є основою розуміння необхідності залучення широких верств населення до вирішення екологічних проблем.

Література

1. Словник-довідник сучасних екологічних та природоохоронних термінів / уклад. : Г. Є. Гончаренко, С. В. Совгіра. Київ : Науковий світ, 2010. 106 с.
2. Борецько В. Є. Популярний словник з екологічної етики та гуманітарної екології. Вид. 2-ге, доп. Київ., 2003. 94 с.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / Вид. 2-ге вид., допов. й випр. Рівне : Волинські обереги, 2011. 519 с.
4. Словник-хрестоматія педагогічних понять : навч. посіб. для студ., аспірантів, магістрантів, викладачів/ уклад. Г. П. Шевченко та ін. Луганськ : [б.в.], 2004. 272 с.
5. Філософський енциклопедичний словник / гол. редкол. В. І. Шинкару. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
6. Бойченко С. В., Саєнко С. В. Екологічна освіта – основа сталого розвитку суспільства. Проблеми і перспективи вищої школи : монографія. Київ : Ун-т «Україна», 2013. 501 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
8. Лійчук Л. В. Організаційно-педагогічні засади природоохоронної діяльності учнів молодших класів на західноукраїнських землях (1919–1939 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Івано-Франківськ, 2007. 20 с.
9. Совгіра С. В., Гончаренко Г. Є., Люленко С. О. Технологія та організація природоохоронних робіт : підручник. Київ : Науковий світ, 2011. 319 с.
10. Шарко В. В. Педагогічні засади природоохоронної діяльності учнів загальноосвітніх шкіл в Австралії : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Тернопіль, 2012. 20 с.
11. Совгіра С. В. Методика навчання екології. Київ : Науковий світ, 2007. 450 с.
12. Совгіра С. В. Теоретико-методичні основи формування екологічного світогляду майбутніх учителів у вищих педагогічних навчальних закладах : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Луганськ, 2009. 40 с.
13. Пуствовіт Г. П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1–9 класів у позашкільних навчальних закладах. Київ; Луганськ : Альма-матер, 2004. 540 с.

14. Фенчак Л. М. Доступність та неперервність екологічної освіти – вимога часу. *Неперервна екологічна освіта і виховання – першочергові складові формування екологічної культури підрастаючого покоління* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. С. 106–111.

15. Основи еколого-натуралістичної освіти : наук.-метод. посіб. / Уклад. Г. І. Воронова; голов. ред. В.В. Вербицький. Київ : [б.в.], 2005. 490 с.

16. Вербицький В. В. Формування практичного розуму цілеспрямованого учня (з досвіду сталого розвитку позашкільної еколого-натуралістичної освіти) : монографія. Київ : Деміур, 2002. 230 с.

17. Бурдіян Б. Г., Дерев'янка В. О., Кривульченко А. І. Навколишнє середовище та його охорона: навч. посіб. Київ : Вища школа, 1993. 227 с.

18. Сяська І. О. Формування екологічної свідомості старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Миколаїв, 2010. 25 с.

19. Турбар Т. В. Природоохоронна робота учнів у контексті шкільної екологічної освіти і виховання. *Вісник Черкаського університету*. Черкаси. 2015. Вип. 6 (339). С. 98–101.

20. Мусієнко М. М. Екологія : тлумачний словник. Київ : Либідь, 2004. 376 с.

21. Алексієвець М. О. Екологічний рух в Україні. Тернопіль : Лілея, 1999. 275 с.

22. Скутіна В. І. Традиції українського народу з природоохоронного виховання і їх використання в сучасній школі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 1994. 24 с.

23. Коменський Я. А. Вибрані педагогічні твори. Київ : Радянська школа, 1940. Т. 1. Велика дидактика. 247 с.

24. Песталоцці Й. Г. Вибрані педагогічні твори. Київ ; Харків : Радянська школа, 1958. Т. 1. 340 с.

25. Наш перворозум. Григорій Сковорода на портреті і в житті : фотокнига. / Авт.-упоряд. В. Я. Стадниченко, М. А. Шудря. Київ : Спалах, 2004. 180 с.

26. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори. Київ : Освіта, 1996. 304 с.

27. Сухомлинський В. О. Народження громадянина. Київ : Радянська школа, 1970. 288 с.

28. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. Київ : Радянська школа, 1980. Т. 5. 1980. 678 с.

29. Турбар Т. В. Педагогічна система поглядів В. О. Сухолинського про природоохоронну роботу учнів загальноосвітньої школи. *Історико-педагогічний альманах* : зб. наук. пр. Умань, 2013. Вип. 1. С. 41–43.
30. Боченко В. Є., Добровольський І. А., Клевцов Т. А., Мазур Н. О., Трайтак Д. І. Школа і охорона природи. Київ : Радянська школа, 1965. 115 с.
31. Волкова А. С. Екологічне виховання школярів. Київ : Знання, 1985. 46 с.
32. Борейко В. Е. История охраны природы Украины (X век – 1980 г.). Киев : Киевский эколого-культурный центр, 2001. Т. 1. 2001. 541 с.
33. Скутіна В. І. Традиції українського народу з природоохоронного виховання і їх використання в сучасній школі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 1994. 24 с.
34. Мехеда А. М. Розвиток природоохоронного руху учнівської молоді в загальноосвітніх навчальних закладах України у другій половині ХХ століття : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Кіровоград, 2013. 20 с.
35. Гнатів О. В. Проблеми природоохоронного виховання учнівської молоді у спадщині вітчизняних педагогів (20–30 рр. ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Мелітополь, 2012. 22 с.
36. Магрламова К. Г. Виховання в учнів ціннісного ставлення до природи як складової природоохоронної роботи в основній школі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Дніпропетровськ, 2011. 23 с.
37. Люленко С. О. Підготовка майбутнього вчителя природничих дисциплін до природоохоронної роботи в загальноосвітній школі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Умань, 2014. 22 с.

Information about the author:

Turbar Tatiana Volodymyrivna,

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department
of Preschool and Primary Education

Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine

66, Zhukovsky str., Zaporizhzhia, 69600, Ukraine